

Міжетнічна толерантність в умовах загальноєвропейської ідентичності

Здійснюється аналіз становлення міжетнічної толерантності в умовах формування загальноєвропейської ідентичності. Досліджується процес національної самоідентифікації, що базується як на загальних методах і засобах, так і на специфічних, розвиток яких обумовлений історією, географічним положенням, силою традицій, рівнем культури тих чи інших країн.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, загальноєвропейська ідентичність, само ідентифікація.

Для вивчення різних моделей формування міжетнічної толерантності і можливості їх використання в Україні, ми звернулися до досвіду Європейського союзу. ЄС являє багатонаціональне і поліконфесійне утворення, відтак у сфері регулювання процесів формування толерантності та національної самоідентифікації дана спільнота має спільні проблеми з Україною та іншими країнами пострадянського простору. Крім того Єдиною Європою накопичений деякий досвід з формування етнічної толерантності. Відтак ми розглянемо методи формування толерантності в Європі та можливість їх використання в Україні.

Так як Єдина Європа більшою мірою наднаціональне утворення, то говорячи про етнічну толерантність та національну самоідентифікацію, ми, перш за все, будемо багаторити про ці поняття з точки зору інтеграційних процесів, які на думку творців ЄС повинні привести до виникнення єдиної європейської наднаціональної свідомості. Таким чином, європейська толерантність не віддільна від поняття інтеграції.

До числа принципів формування толерантності в Європі М.С. Міріманова і А.С. Обухів відносять [1, с.89–90]:

1. Відмова від насильства, як неприйнятної засобу залучення людини до будь-якої ідеї. Добровільність вибору, «свобода совісті», акцент на широті її переконань. Подібно до того, як у християнстві «проповідь і приклад» є способами звернення в свою віру, ідея толерантності може стати своєрідним орієнтиром, свого роду прапором руху, що об'єднує однодумців.

Толерантність в європейському розумінні задає відношення беззаперечного підпорядкування законам, традиціям і звичаям, не порушуючи їх і задовольняючи суспільні потреби. Підпорядкування законам, а не волі більшості, видається важливим фактором розвитку і руху в потрібному напрямку.

2. Прийняття Іншого, який може відрізнитися по різних ознакам – національним, расовим, культурним, релігійним і т.д. Толерантність кожного сприяє рівновазі і цілісності суспільства, розкриття всієї повноти його частин і досягненню «золотої середини» на основі золотого правила моральності.

3. Формування толерантності направлено на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження по відношенню до інших. Воно повинне сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення й вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях. Створення дружніх відносин між людьми різних регіонів, культурних традицій, типів поселень розуміється як принципово значуща умова толерантності. Організація міжособистісного спілкування, щоб воно стало не тимчасовим, а переросло в стійкі емоційні зв'язки (дружбу), один з складних і важко-реалізованих процесів, але створити об'єктивні умови, що сприяють їх формуванню, реально.

Таким чином, європейське розуміння толерантності дещо відрізняється від того розуміння, яке сьогодні використовується в країнах пострадянського простору, так як передбачає дотримання однієї з основних умов – беззаперечного підпорядкування законам, що не завжди зустрічається в цих країнах.

Тим не менш, в європейській інтеграції накопичений великий досвід формування толерантної свідомості, однією з передумов її формування були інтеграційні процеси.

Безпосередні причини Європейської інтеграції цілком і повністю лежали в політичній площині. Але не можна стверджувати, що ці політичні цілі навряд чи могли бути

вирішені лише політичними методами, тому першими кроками на шляху інтеграції стали нововведення в економічній сфері.

Крім того слід з усією певністю визнати, що, на відміну від політико-економічних основ європейської інтеграції, її ступінь може бути «вимірною» не тільки в економічних категоріях. По суті, «єдина Європа» ніколи не розглядалася тільки як економічний феномен. Навпаки, в її основі лежали ідеї єдності християнських народів, єдності європейської цивілізації, ідеї миру, солідарності, толерантності і прогресу. Саме завдяки цій культурній та цивілізаційній основі європейська інтеграція володіє унікальними рисами, які відсутні у інших інтеграційних союзах. Усвідомлення єдності базових ціннісних установок, нерозривності історичних долі і необхідності жити разом – такі основні причини того, що, починаючи з 1952 р., коли було проведене перше опитування, і до кінця XX століття від 70% до 80% опитаних громадян в цілому по ЄС підтримували курс на об'єднання Європи. Тепер, після 60 років, Європа сприймається як щось ціле і нероздільне не тільки політичними та інтелектуальними «верхами», але й значною частиною населення.

Фундаментальною основою європейської інтеграції, безсумнівно, була і залишається соціокультурна близькість європейських народів, зокрема і їх історичних долі. З часів середньовіччя Європа являє собою культурне ціле, об'єднане християнською релігією, звичною для освічених класів латинською мовою, розвиненою торгівлею і навіть, як нагадують деякі автори, прецедентами єдиної військової політики – наприклад, за часів хрестових походів. Пізніше Європа представлялася народам інших континентів єдиним центром, звідки по світу поширювалися характерні для епохи Просвітництва ідеали громадянського суспільства та особистої свободи, принципи державного демократичного устрою та поваги, прав людини. У своїй унікальній якості творця нових цінностей та смислів Європа стала справжнім творцем Історії; з цієї точки зору вона поставала перед людством як щось ціле і, тим самим, отримувала додаткові стимули до внутрішньої єдності [2].

У 1990-ті роки перед Європою особливо гостро постало питання не тільки про її майбутнє, а й про її джерела і основи. Політичні процеси об'єднання Європи зустріли досить мляку підтримку населення великих країн, і ніяких сплесків ентузіазму з приводу європейського братства не було зареєстровано. У промовах політиків і журналістів міцно закріпилися вирази «наднаціональна Європа», «Європа ре-Гіхону», але культурологи та історики серйозно задумалися над питанням, чи існують відповідності цим поняттям у життєвідчуттях, в духовній практиці європейців. Чи є у європейській єдності інші основи, крім економічних.

Тому на першу половину у 1990-х років припадає масовий сплеск публікацій різного роду, які намагаються визначити, що стоїть в сучасній соціокультурній та політичній свідомості за концептами «Європа» і «європейська ідентичність», в яких стосунках вони перебувають з поняттями «минуле», «національне». Ті, хто заперечує за європейською ідентичністю саме право на існування, апелюють до сили національно-політичного елементу, націоналізму, що погано пов'язується з єдністю. Європеїстам доводиться звертатися за аргументами і до минулого, і до майбутнього [3, с.56].

Дискусії тривають і понині, але вже в 1995 році голландець Ріен Седжерс написав дуже показову статтю «Європа: когнітивний або емоційний концепт?». Вказуючи на явний недолік емоційного змісту поняття «Європа», на невміння працювати з культурною ідентичністю і на безрадісне майбутнє чисто логічної конструкції, яка не знаходить душевного відгуку у пересічних європейців Седжерс зазначає: «Якщо єдиною підставою економічного гіганта по імені Європа залишиться когнітивна інтерпретація цього імені, він перетвориться на сліпого велетня і закінчить свої дні в болоті» [4, с.8].

Слід констатувати що поняття національної ідентифікації залишається для багатьох європейців актуальним і спірним і понині. Більш того, вони широко переконані, що в силу політкоректності ставити це питання взагалі не варто.

У зв'язку з вищесказаним нам було цікаво проаналізувати методи формування європейської ідентичності, які лежать в політичних, економічних та ідеологічних сферах життя суспільства, а так само в області державно-національного будівництва.

Спочатку проаналізуємо методи формування критеріїв «європейськості». У Парижі, Римі, Берліні та Мадриді істинною Європою завжди було прийнято вважати саме її західну частину, романо-германський світ, що веде свій «родовід» від Римської

імперії. Західна Європа, чия тісна спільність, об'єднана римським правом, Папською революцією, хрестовими походами, епохою Відродження і Просвітництва, взагалі традиційно відособлювала від себе культури і народи, що успадкували візантійську цивілізацію. Східна Європа деякими західноєвропейськими колами не сприймається як власне Європа [5, с. 7].

У зв'язку з цим перед Європейським Союзом стоїть завдання формування уявлення про східну частину Європи, як про невід'ємну частину ЄС, без якої не можливе існування повноцінної Єдиної Європи у всіх її розуміннях. Дане завдання є, по суті, завданням управління процесами формування толерантної свідомості жителів ЄС.

Ще одна проблема Єдиної Європи стосується її поліконфесійного складу. У даному випадку влада ЄС зайняли чітку позицію, яка полягає в формуванні у громадян ЄС поняття про те, що Європейське співтовариство – це світська організація, яка повинна надавати право бути його членом громадянам будь-якого віросповідання на єдиних умовах – поваги і виконання закону – фундаментального принципу демократії. Але при цьому потрібно формувати толерантне ставлення до представників всіх вірувань. І вступ до Європейського союзу ні в якому разі не повинно бути релігійним відбором.

Наступна сфера, що активно формує європейську ідентичність – національно-державне будівництво Європейського Союзу. Проблема тут полягає в розподілі повноважень між національними державами і наднаціональними структурами, крім того ЄС зіткнулося і з проблемою етнічних регіонів різних національних держав, для яких створення наднаціональної освіти стала реальним шансом заявити про свою автономність.

З одного боку, відбувається глобалізація економічних зв'язків і стирання національних відмінностей у процесі поширення масової культури, з іншого, все наполегливіше заявляють про себе нові діючі особи на міжнародній арені: транснаціональні корпорації, неурядові організації, регіональні та місцеві органи влади і т.д. У своїй діяльності вони прагнуть вийти за рамки національних держав, що ставить світову спільноту перед необхідністю вироблення нових правил і механізмів регулювання взаємовідносин.

Ці два тісно переплетених і взаємозалежних процесу викликають саме неоднозначне ставлення: від вкрай негативного до оптимістичного. Безперечно є лише те, що в центрі дискусії знаходиться доля національної держави, що починає втрачати свою лідируючу роль суб'єкта міжнародних відносин. Головним пунктом дискусії є співвідношення ролей держави і міжнародних інститутів, найбільш оптимальне поєднання їх повноважень для ефективного вирішення національних і міжнародних проблем.

На початку ХХІ в. ситуація у світі кардинально змінилася. Контекст національної держави прийняв інші обриси, що особливо проявилось в Європі. Зокрема, мова йде про Європейський союз (ЄС) як класичну модель інтеграції. На його прикладі можна спостерігати збіг об'єднання і фрагментації, їх взаємопроникнення, взаємодоповнення і модифікацію в процесі формування нового міжнародного порядку. Але особливість цього процесу полягає в тому, що якщо в минулому учасниками регіональних інтеграцій в світі були національні держави, то в ЄС суб'єктами регіонального співробітництва стають регіони держав-членів.

Національно-державна модель Європейського союзу багато в чому унікальна, вона об'єднує ряд характеристик, не властивих жодному міжнародному об'єднанню.

По-перше, Європейський союз є регіональною організацією, тобто він являє собою прояв регіоналізму на найвищому рівні – як форми міжнародного міждержавного співтовариства, що реалізовується за допомогою об'єднання та інтеграційних зв'язків між націями, розташованими географічно близько. Умовою такого співробітництва вважається спільність національних інтересів, схожість соціально-політичних систем, порівнянні рівні розвитку і взаємодоповнюваність економік, спорідненість культур, мов, історичних традицій і релігії.

ЄС демонструє наявність усіх цих складових. Крім географічної близькості, в основі Союзу лежить глибокий культурно-історичний зв'язок західноєвропейських країн, які за деякими виключеннями представляли собою ринкові економіки і будували демократичні суспільно-політичні системи.

По-друге, Європейська інтеграція виникла завдяки двом в основі своїй різним підходам – конфедералістському і федералістському.

Спочатку конфедералістський підхід визначав, що країни згодні співпрацювати одна з одною без зачіпання чийогось національного суверенітету. Мета полягала не в створенні «наддержави», що поглинула б все, а в з'єднанні держав в конфедерацію, в якій вони б зберегли свої національні структури. Цей принцип ліг в основу Ради Європи.

Мета федералістського підходу, з іншого боку, полягала в тому, щоб згладити відмінності між націями. Досить хворобливе почуття національного суверенітету у багатьох країнах, страхи з приводу домінування однієї нації над іншою, як свідчить історія Європейських держав, на жаль, не могли дати можливості до зближення. Незважаючи на це, окремі країни знайшли можливість пожертвувати частиною свого суверенітету заради багатонаціональної спільноти. В результаті європейська федерація, в якій кожен з народів продовжує залишатися сам собою.

Третє, і найважливіше. Саме в рамках європейської інтеграції виникає і розвивається процес внутрішньої регіоналізації. Це виключно західноєвропейський феномен, можливість і необхідність появи якого вірогідні лише за умови існування високого рівня внутрішньої інтегрованості об'єднання. В даному випадку йдеться про регіони як складові частини європейських національних держав. Вони виявляють все більше бажання мати можливість приймати автономні рішення і представляти свої інтереси на загальноєвропейському рівні. Відтак Європейський союз заохочує такі прагнення і створює спеціальні органи й інструменти для обговорення та вирішення регіональних проблем. Існування Комітету регіонів та регіональної політики ЄС означає визнання важливості процесу, що відбувається і його фактичну інституціалізацію.

В Україні та інших пострадянських країнах може частково бути використаний європейський досвід національно-державного будівництва, але тільки за умови врахування того, що Україна є багатонаціональною, але єдиною державою, на відміну від наднаціонального Євросоюзу. Автор вважає, що логіка національно-державного будівництва повинна бути підпорядкована принципам єдності та цілісності країни, але при умові забезпеченні прав національних меншин та належній регіональній політиці.

Але надмірна регіоналізація може призвести до виникнення сепаратизму та націоналізму. В сучасному Європейському союзі саме ці два фактори можуть бути названі серед основних перешкод зближення та формування толерантної свідомості. Зокрема націоналізм може розумітися, по-перше, як прагнення до політичного оформлення культурної єдності і, по-друге, як радикальний націоналізм державоутворюючих етносів. Якщо в першому випадку він може виступати в якості стимулятора інтеграції, то в другому він дійсно є серйозним гальмом розвитку інтеграційних процесів [6, с.24].

Особливу небезпеку формуванню єдиної ідентичності та толерантності становить сепаратизм. На території західноєвропейських держав зберігаються як мінімум три вогнища сепаратизму в його найгострішій, терористичній формі – баскський в Іспанії (за останні 30 років «визвольної боротьби» – близько 800 убитих), Ольстерський у Великобританії (понад 2000 загиблих) і корсиканський у Франції (по офіційним даним – близько 3000 жертв).

Крім цих вогнищ тероризму є й інші, не настільки значні: каталонський і галісійський в Іспанії, бретонський у Франції. Теракти, організовані їх активістами, в останні десятиліття були малопотужними, не порівнянними по розмаху з тероризмом «першої трійки». Але примітно, що якщо тероризм каталонських і галісійських сепаратистів в постфранкістській Іспанії практично зійшов нанівець, то бретонський тероризм, навпаки, несподівано відродився – незважаючи на істотну лібералізацію мовної політики французької влади.

Говорячи про засоби і методи формування толерантності не можна не торкнутися освітньої політики ЄС. В даному контексті необхідно відзначити ряд особливостей процесу національної самоідентифікації молоді в умовах сучасної єдиної Європи.

Формування національної самоідентифікації базується як на загальних методах і засобах, так і на специфічних, розвиток яких обумовлений історією, географічним положенням, силою традицій, рівнем культури тих чи інших країн.

Особливу увагу приділяється вивченню історії в загальноєвропейському контексті. Зокрема ще у 90-х роках минулого століття Парламентською асамблеєю були схвалені рекомендації «Про європейський вимір освіти» (1111 (1989)) та «Про історію й вивчення історії в Європі» (1283 (1996)), які сприяти реалізації проєктів «Історія в новій Європі» та «Викладання й вивчення історії в Європі у XX столітті».

Відповідно до цих проєктів європейці впроваджують концепцію «відкритої історії», яка в першу чергу пропонує толерантність, наголошуючи те, що несхожі (зокрема – сусідні, «історично ворожі») культури, незважаючи на певні конфлікти між ними, постійно перебували в стані взаємопроникнення та прагнули до діалогу.

Щодо викладання національних історій, то європейські експерти рекомендують переходити до «інтегрованої» національної історії – з підкресленням того, що кожна новітня нація є витвором не тільки свого внутрішнього розвитку, а й формувалася під дією численних іноетнічних та інокультурних впливів.

Пропонується посилення гуманізації історичної освіти, яку потрібно здійснювати через введення учня в атмосферу співпереживання і співчуття, зосередивши увагу не на історії воєн та соціальних катаклізмів і конфліктів (на чому досі будувалася вся європейська історія), а на «культурі миру» – на повсякденному житті людини. Значну увагу пропонується також приділяти формуванню нових методів, зокрема, наприклад використання ігрових методик має навчити учня розрізняти факт і погляд на факт, розуміти суб'єктивний характер будь-якої інтерпретації історичного феномена, події чи особи, формулювати об'єктивні і неупереджені судження тощо [7].

За підсумками реалізації вищезгаданих проєктів у 2001 році була прийнята Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи (Rec (15, (2001)) «Про викладання історії у XXI столітті в Європі», яка рекомендувала розробити програми Ради Європи про реформи викладання історії й розроблення нових підручників і методичних посібників в більшості країн Європи.

Викладання історії та інших гуманітарних дисциплін повинно сприяти формуванню загальноєвропейської ідентичності на засадах толерантності без заперечення національних ідентичностей.

Сьогодні в Європі основою освітньої системи є полікультурне виховання, цілі якого можна позначити поняттями «плюралізм», «рівність» і «об'єднання». У першому випадку мова йде про повагу і збереження культурного різноманіття, у другому – про підтримку рівних прав на освіту і виховання, у третьому – про формування загальнонаціональних політичних, економічних, духовних цінностей. При вирішенні проблем рівності прав на освіту мова може йти про подолання відставання в інтелектуальному і соціальному розвитку тих чи інших малих етнічних груп за допомогою навчання.

Ключові цілі полікультурного виховання різноманітність та поступовість. Так, при вихованні поваги до інших культур толерантність – лише початок прилучення до них. За цим повинні слідувати розуміння, повага і, нарешті, активна солідарність, взаємодія, взаємозалежність, взаємобмін.

З іншого боку ця політика привела до того, що в сучасній Європі підрастає покоління багатьох країн вже не усвідомлює свою країну як ціле, сформоване протягом століть єдине співтовариство зі своїми кордонами, національними особливостями і традиціями. Молодь все більше сприймає себе громадянами єдиної Європи, а не Бельгії, Німеччини чи Франції. За результатами широкомасштабного психологічного дослідження методом контент-аналізу, проведеного на матеріалах молодіжних засобів масової інформації Бельгії, молодь в процесі освіти все менше приділяє уваги вивченню історії і культури безпосередньо Бельгії, падає інтерес до національних традицій і т.д. На тлі цих процесів у молоді все більше зростає інтерес до культури та історії Європи в цілому (що, само по собі, не є негативним, проте відображає тенденцію, що зароджується). У масовому сприйнятті молоді на перше місце поступово виходить вся Європа в цілому, а не рідна країна. Поки дані тенденції незначні, подібні явища не представляються повсюдними, однак через кілька років ситуація може змінитися, а це, в свою чергу, може негативним чином позначитися на процесах національної самоідентифікації молоді [8, с. 17].

На нашу думку, в освітній сфері у нашій країні не бажано використати наднаціональну освітню модель, а потрібно у молоді формувати розуміння і прагнення до побудови української політичної нації.

Підсумовуючи слід зазначити, що в європейській інтеграції накопичений великий досвід формування толерантної свідомості, однією з передумов якої були інтеграційні процеси. Україна як багатонаціональна країна повинна враховувати європейський досвід, особливо беззаперечне підпорядкування законам, традиціям і звичаям, не порушуючи їх і задовольняючи суспільні потреби при толерантному ставленні до різних

етнічних груп. Підпорядкування законам, а не волі більшості, видається важливим фактором розвитку і руху в потрібному напрямку, чого не завжди вистачає країнам пострадянського простору.

Список використаних джерел

1. Мириманова М.С. Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие / М.С. Мириманова, А.С. Обухов // Развитие исследовательской деятельности учащихся: метод. сб. – М., 2001. – С.88–99.
2. Ковальчук Т.В. Формування європейської ідентичності в контексті мультикультуральної парадигми [Електронний ресурс] / Т.В. Ковальчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvdau/2009_15/33.pdf.
3. Kaelble Hartmut. The History of European Consciousness / Kaelble Hartmut // Societies Made Up of History. – Edsbruk, 1996. – P.55–74.
4. Segers Rien T. Europe: A Cognitive or an Emotional Concept? / Rien T. Segers // Spiel 14. – 1995. – №1. – P.3–19.
5. Борко Ю.А. Маастрихтский договор: трудности ратификации, поиски решений, перспективы / Ю.А. Борко // Доклады Института Европы РАН. – М, 1993. – №1. – С.5–7.
6. Тэвдой–Бурмули А.И. Европейский национализм в контексте европейской интеграции / А.И. Тэвдой–Бурмули // Доклады Института Европы РАН. – М, 1996. – №22. – 37 с.
7. Чупрій Л.В. Історична освіта, як складова державної політики пам'яті [Електронний ресурс] / Л.В. Чупрій. – Режим доступу: <http://sd.net.ua/2011/06/20/istorichna-osvita-politika-pamyaty.htm>
8. Дантон Р. Евро – умонастроение / Р.Дантон // Власть. – 2002. – №20. – С.17–29.

Ельникова М.Н. Межэтническая толерантность в условиях общеевропейской идентичности
Осуществляется анализ становления межэтнической толерантности в условиях формирования общеевропейской идентичности. Исследуется процесс национальной самоидентификации, основанной как на общих методах и средствах, так и на специфических, развитие которых обусловлено исторически, географическим положением, силой традиций, уровнем культуры тех или иных стран.
Ключевые слова: толерантность, общеевропейская идентичность, самоидентификация.

Yelnikova, M.N. Interethnic tolerance in European identity
The analysis of the formation of inter-ethnic tolerance in the formation of European identity. Investigates the process national self-identification, based both on common methods and tools, and in specific, the development of which is due to the history, geography, strength of traditions, level of culture of various countries.
Key words: ethnic tolerance, a common European identity, self-identification.

* * *